

Ν. Ι. ΛΟΥΒΑΡΙ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΒΙΟΥ ΘΕΩΡΙΑ
ΚΑΙ
ΣΧΕΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΘΟΛΟΥ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑΚΟΥΣ ΤΥΠΟΥΣ

(Σελ. 163—179)

αίωνιον. Ὁ ἄνθρωπος ἀπεξενώθη ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ κόσμου, ἐστράφη νομομερῶς πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἔχασε τὴν ψυχὴν του. Ἡ ζωὴ ἀπώλεσε τὸν καθαρῆς αἰωνισμὸν, ὁ ὁποῖος ὑψώνει ὄντα καὶ συμβάματα τοῦ ἐπιγείου κόσμου εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ μεταφυσικοῦ καὶ λαμπρύνει αὐτὰ διὰ τῶν μαρμαρυγῶν τῆς αἰωνιότητος. Χωρὶς ὅμως τὸν καθαρῆς αἰωνισμὸν αὐτὸν οὔτε ἐδημιουργήθη ποτὲ πνευματικὸς πολιτισμὸς οὔτε ἔζησε πολὺν χρόνον, ὅπως διδάσκει ἡ ἱστορία διὰ τῆς καταδείξεως ὅτι πολιτισμοὶ ἐθεμελιώθησαν πάντοτε ἐπὶ μεγάλης τινὸς κοσμοθεωρίας. Ἀλλ' ἡ συναίσθησις τοῦ κινδύνου, ὁ ὁποῖος ἀπειλεῖ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀφανισμὸν ὅλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησεν ὁ πόνος καὶ ἡ νοσταλγία τῆς ἀνθρωπότητος διὰ νὰ παράσχῃ νόημα εἰς τὴν ὑπαρξιν, καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἀνεσιότητος, τὸ ὁποῖον περισφίγγει τὴν ψυχὴν ἐντὸς ἑνὸς σύμπαντος ἀψύχου, ξένου καὶ ἐχθρικοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ δημιουργήσῃ ἀντίδρασιν, νέαν τροπὴν πρὸς τὸ πνεῦμα, ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ψυχὴν, νοσταλγίαν πρὸς τὰ ἄστρα τοῦ ἀξιολογικοῦ οὐρανοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου στήθους. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ἐπιστροφὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, ἡ ὁποία ἀνέλαβεν εἰς ἑαυτὴν ὅλας τὰς μεγάλας ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὁποίας κυριώτατοι συντελεσταὶ ἐχρημάτισαν οἱ Ἕλληνας χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων, διατυπώσαντες αὐτὴν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι θεμελιωμένος ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς, στρέφει πάλιν τὸ βλέμμα σήμερον ἡ Δύσις καὶ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ἀνέλαβε τὴν ἄμυναν κατὰ τοῦ μηδενισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἐπεχείρησε διὰ μίαν ἀκόμη φοράν ἐπιδρομὴν κατ' αὐτῆς, τὴν μεγίστην καὶ ἐπικινδυνωδεστάτην ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε. Εἶναι λοιπὸν σημαντικὸν δι' ἡμᾶς, προασπιστὰς μετὰ τῶν ἄλλων πολιτισμένων λαῶν τῆς Δύσεως τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, νὰ ἔχωμεν σαφῆ ἔννοιαν τῆς χριστιανικῆς ταύτης κοσμοθεωρίας, τῆς ὁποίας ἡ διατύπωσις ὀφείλεται, ὡς εἴπομεν, εἰς μεγάλους Ἕλληνας τῶν κλασσικῶν χρόνων τῆς ἐκκλησίας μας. Θὰ προσπαθῆσω διὰ τοῦτο ἐν τοῖς ἐξῆς νὰ ἐξάρω τὰ κύρια στοιχεῖα αὐτῆς, νὰ ἀντιπαραβάλλω αὐτὴν πρὸς τοὺς λοιποὺς μεγάλους κοσμοθεωριακοὺς τύπους καὶ νὰ καταδείξω τὴν σημασίαν της.

* * *

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς νοῦν, συναισθανόμενον καὶ βουλόμενον ὄν, ῥέπει κατ' ἀνάγκην τὸ μὲν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ λόγου καὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, τῶν φαινομένων καὶ τῶν συμβαμάτων, τὸ δὲ πρὸς συγκρότησιν θεωρίας περὶ τοῦ βίου, διὰ τῆς ὁποίας προσκτᾶται οὗτος νόημα καὶ σκοπὸν καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἐπὶ μέρους λειτουργία τοῦ καθολικοῦ σκοποῦ τοῦ σύμπαντος. Τὸ προῖόν ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, τὸ ὁποῖον ἱκανοποιεῖ ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἀνάγκας, ἀποτελοῦν οὕτω ἐνιαίαν περὶ κόσμου καὶ βίου συγχρόνως θεωρίαν, καλεῖται κοσμοθεωρία. Κατὰ ταῦτα ἡ κοσμοθεωρία εἶναι κατ' οὐσίαν ἀπάντησις εἰς τὸ ὑψιστον καὶ ἔσχατον ἐρώτημα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, εἰς τὸ ἐρώ-

τημα περι τοῦ πόθεν καὶ ποῦ, πρὸς ποῖον σκοπὸν. Εἶναι λοιπὸν ἔρμηνεῖα τῆς πραγματικότητος, προσπάθεια πρὸς καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ νοήματος αὐτῆς, ζήτησις ὑψίστης ἀξίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἔρμηνεύεται ὁ κόσμος καὶ καταχέεται φῶς ἐπὶ τοῦ τραγικοῦ αἰνίγματος τῆς ζωῆς. Ἀφετηρία λοιπὸν αὐτῆς εἶναι αἱ ἐντυπώσεις καὶ τὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα ἐκλύει ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου στήθους ἡ πραγματικότης, ἡ σύγκρουσις αὐτῆς πρὸς τὰ ὄνειρά μας καὶ πρὸς τὰ ἠθικά μας αἰτήματα, ἡ ὑπ' αὐτῆς συντριβὴ τῶν ἰδανικῶν μας ἀπατήσεων, αἱ ἀντιφάσεις καὶ αἱ ἀντινομίαι τῆς, τὸ παροδικὸν ὄλων ὅσα ἀγαθῶν, ἡ συνεχὴς φθορὰ καὶ πρὸ πάντων ὁ θάνατος. "Ὅλοι αὐταὶ αἱ ἐντυπώσεις καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς φύσεως καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἱστορίας, συννοοῦνται εἰς ἓν ἐνιαῖον ὄλον, εἰς συνολικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, εἰς κοσμοεἰδῶλον. Τὸ ἀφελὲς ἐνιαῖον ὄλον, εἰς συνολικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, εἰς κοσμοεἰδῶλον. Τὸ ἀφελὲς ἐνιαῖον ὄλον, εἰς συνολικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, εἰς κοσμοεἰδῶλον, τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται διὰ τῆς μεθοδικῆς ἐρεύνης τῆς αὐτοῦ κοσμοεἰδῶλον, τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται διὰ τῆς μεθοδικῆς ἐρεύνης τῆς πραγματικότητος εἰς ἐπιστημονικόν, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πάσης κοσμοθεωρίας, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συγχέεται. Διότι, ὡς εἶπομεν, ἡ κοσμοθεωρία εἶναι ἔρμηνεῖα, ἀνίχνευσις τοῦ νοήματος τῆς πραγματικότητος. Τὸ κοσμοεἰδῶλον, καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιστημονικόν, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἑλλειπές, πλήρες χασμάτων, ἀνίκανον νὰ γνωρίσῃ εἰς ἡμᾶς τὸ πρᾶγμα καθ' ἑλλειπές, πλήρες χασμάτων, ἀνίκανον νὰ γνωρίσῃ εἰς ἡμᾶς τὸ πρᾶγμα καθ' αὐτό, τὴν δύναμιν, ἡ ὁποία «τὸ σύμπαν εἰς τὰ ἐσώτατά του συγκρατεῖ», πού μάταια ἀναζητεῖ ὁ Φάουστ, καὶ δημιουργεῖ τὴν ἐνόητά του, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας καθορίζεται τὸ νόημα, ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀξία τοῦ κόσμου τούτου τῶν φαινομένων. Ὁ ἄνθρωπος ὁρμᾷ πρὸς διασκέλισιν τῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα θέτει εἰς αὐτὸν τὸ κοσμοεἰδῶλον, χωρεῖ πέρα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου. Διὰ τοῦτο προστρέχει εἰς τὴν συγκρότησιν κοσμοθεωρίας, ἡ ὁποία σημαίνει κατ' ἀκοιουθίαν ἐπέκτασιν τοῦ κοσμοεἰδῶλου καὶ ἐμβάθυνσιν εἰς αὐτό. Τοῦτο ὅμως πράττει καὶ ἡ μεταφυσική. Παρὰ ταῦτα οὔτε πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἐπιτρέπεται νὰ συγχέεται ἡ κοσμοθεωρία. Ἡ μεταφυσικὴ ὁδηγεῖ εἰς πρῶτην ἀρχὴν τῶν ὄντων, εἰς πρῶτον αἴτιον, ἐκ τοῦ ὁποίου πειρᾶται νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον καὶ τὴν ποικιλίαν, τὴν πολλότητα, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει. Ἡ κοσμοθεωρία τοῦναντίον ἐκζητεῖ τὸ νόημα τοῦ κόσμου καὶ ἀνέρχεται εἰς τὴν σύλληψιν, τὴν θέσιν ὑψίστης ἀξίας, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπορρέει ἡ παροχὴ νοήματος εἰς τὸν ἄνθρωπο, εἰς τὸν κόσμο, εἰς τὴν ἱστορίαν, εἰς τὴν ἀτομικὴν ὑπαρξίν τοῦ καθ' ἕνα ἀνθρώπου. Πρὸς μεταφυσικὴν κινεῖ κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν, πρὸς κοσμοθεωρίαν πρὸ παντὸς τὸ θυμικόν, ἡ ψυχικὴ ἀνάγκη, αἱ ἠθικαὶ ἀντινομίαι, ὁ πόθος τοῦ λυτρωμοῦ ἀπὸ τὸ αἰνίγμα τῆς φυσικῆς καὶ ψυχικῆς πραγματικότητος. Ἡ μεταφυσικὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης καὶ παρὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐκ τῶν προτέρων πίστεως, τὰ ὁποῖα περιέχει, συγκροτεῖ τὰ συμπεράσματά της διὰ τῆς νοητικῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς, τοῦναντίον ἡ κοσμοθεωρία ἐμφανίζει εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν συνδυασμὸν πίστεως καὶ γνώσεως καὶ θέτει εἰς κίνησιν τὸ σύνολον θυμικόν, φαντασίαν, συναί-

σθημα, βούλησιν. Ἐξαρτᾶται πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον, ἀπὸ τὸν ψυχολογικὸν τύπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ὁ ὀπαδὸς τῆς, διὰ τοῦτο στερεῖται τῆς ἀναγκαστικότητος, ἣ ὁποία χαρακτηρίζει τὸ ἐπιστημονικὸν κοσμοειδῶλον, καὶ τοῦ καθολικωτέρου ὀπωσδήποτε κύρους, τὸ ὁποῖον κέκτηνται τὰ καθαρῶς μεταφυσικὰ συστήματα. Ἀντὶ τούτου ὅμως εἶναι εὐρυτέρα, περιεκτικωτέρα καὶ βαθυτέρα καὶ τοῦ κοσμοειδῶλου καὶ τῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ πόθεν καὶ ποῦ, ἣ ὁποία συγκροτεῖ ἔτι καλοῦμεν κοσμοθεωρίαν, παρέχεται ἢ ἀπὸ τὴν θρησκείαν ἢ ἀπὸ τὴν τέχνην ἢ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Οὕτω ἐμφανίζεται ἡ κοσμοθεωρία ὑπὸ τρεῖς μορφάς, τὴν θρησκευτικὴν, τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν. Ἡ θεμελιώδης κατηγορία τοῦ θρησκευτικοῦ βίου εἶναι ἡ σχέσις πρὸς τὸ ἀόρατον ἢ μᾶλλον τὸ ἅγιον. Τὸ βίωμα τῆς ἀξίας τοῦ ἁγίου παρέχει ἀφορμὴν πρὸς παραστάσεις καὶ ιδέας, τὰς ὁποίας διαμορφώνει ὁ θρησκευτὸν ἄνθρωπος εἰς διδασκαλίαν περὶ ἀρχῆς τοῦ κόσμου, καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ προορισμοῦ τῆς ψυχῆς. Ἡ συνάντησις πρὸς τὸ Ἅγιον παρέχει οὕτω νόημα καὶ ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ θρησκευτικὴ ἐμπειρία ὀδηγεῖ εἰς τὸν σχηματισμὸν θρησκευτικῆς κοσμοθεωρίας. Ἐκ τοῦ βιώματος τοῦ ἀοράτου ἀπορρέει ἐρμηνεία τῆς πραγματικότητος, ἀξιολόγησις τοῦ βίου καὶ σχηματισμὸς πρακτικοῦ ιδεώδους τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς δράσεως. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη κοσμοθεωρία διακρίνεται εἰς ποικίλας ἐπὶ μέρους μορφάς, κυριώτεραι τῶν ὁποίων ἡ μονιστικὴ ἐνδοκοσμικότης τοῦ λόγου τοῦ παντός, τοῦ ὁποίου ἀποκάλυψις εἶναι τὰ φαινόμενα καὶ οἱ θεσμοὶ τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου καὶ ἡ ἔλλογος τάξις τῆς φύσεως, καὶ ἡ διαρχικὴ ἀντίληψις περὶ τῆς δημιουργικῆς βουλήσεως, ἣ ὁποία δημιουργεῖ τὸν κόσμον, πλάττει τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἑαυτῆς καὶ τελεῖ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀντιθέτους δυνάμεις τοῦ κακοῦ. Ἰπ' αὐτάς τὰς ἐπὶ μέρους μορφάς ὑπάγεται ὁ χριστιανικὸς μονοθεϊσμὸς, ὁ ἰνδικὸς πανθεϊσμὸς τοῦ βραχμανισμοῦ, ὁ φυσιοκρατικὸς χρωματισμὸς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας τοῦ ἡμηρικοῦ τύπου. Ἡ συνάρτησις τῶν μορφῶν τούτων πρὸς τὰς κοσμοθεωριακὰς μορφάς τῆς φιλοσοφίας εἶναι προφανής. Ἡ περὶ καθαρῶς πνευματικοῦ καὶ ἐλευθέρως δημιουργοῦντος θεοῦ χριστιανικὴ διδασκαλία συνέχεται πρὸς τὸν μονοθεϊστικὸν ἰδεολισμὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὰ διάφορα εἶδη τοῦ θρησκευτικοῦ πανθεϊσμοῦ ἐπανευρίσκονται εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν τῶν νεοπλατωνικῶν, τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου, τοῦ Σπινόζα, τοῦ Σοπενχάουερ. Ἀνάλογόν τι παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν τέχνην. Καθ' αὐτὸ θεωρούμενον τὸ καλλιτέχνημα οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν. Ἄλλ' ὁ δημιουργὸς του λαμβάνει ὡς συναισθανόμενον καὶ βουλόμενον ὃν θέσιν ἔναντι τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ αἰνίγματός τῆς, τὴν ὁποίαν ἀντλεῖ συνθέστατα ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν παρέχει ἔκφρασιν διὰ χρωμάτων καὶ σχημάτων, διὰ συμμετρίας καὶ ἀναλογίας, διὰ τόνων καὶ ρυθμῶν. Ἀπόδειξις τούτου τὸ θρησκευτικὸν ἔπος τοῦ Giotto εἰς

τὴν ζωγραφικὴν, αἱ μεγάλα ἀρχιτεκτονικαὶ δημιουργίαι τῶν μέσων αἰώνων, ἡ μουσικὴ τοῦ Bach, τοῦ Händel, τοῦ Beethoven, τοῦ Bruckner, τοῦ Wagner, αἱ μεγαλειώδεις συλλήψεις τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου, πρὸ πάντων ὅμως τὰ μεγάλα ποιητικὰ δημιουργήματα. Ἡ ποίησις ἀφορμᾶται ἀπὸ τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ἡ ζωὴ μεταξὺ ἀνθρώπων, ὄντων καὶ φύσεως. Ἐκ τῶν σχέσεων αὐτῶν δημιουργοῦνται καθολικαί τινες διαθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουσι τὴν πείραν τῆς ζωῆς καὶ αἱ ὁποῖαι αἰσθητοποιοῦνται διὰ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου. Ἐν οἴονδῃποτε σημαντικὸν σύμβλημα χρησιμοποιεῖται ὡς σύμβολον πρὸς ἐκφρασιν τῶν διαθέσεων ἐκείνων, πρὸς ἔξαρσιν τοῦ νοήματος, τῆς σημασίας ἢ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Διότι ἡ ποίησις δὲν ἐπιδιώκει γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἀποστολὴν ἔχει τὴν ἀποκάλυψιν τῆς σημασίας ἢ τοῦ νοήματος συμβαμάτων, ἀνθρώπων καὶ ἀντικειμένων, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς ζωῆς. Ταιαύτας ἀποκαλύψει ζεταί εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς ζωῆς. Ταιαύτας ἀποκαλύψει ζεταί εἰς τὸς ψαλμούς, εἰς τὰ χορικά τῆς ἀττικῆς τραγωδίας, εἰς τὰ Σονέττα τοῦ Σαίξπηρ καὶ τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου, εἰς τὸ τέλος τῆς Θείας Κωμωδίας τοῦ Δάντη, εἰς τὸν Ἐμπεδοκλέα τοῦ Hœlderlin, εἰς τοὺς Niebelungen τοῦ Βάγνερ, εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Goethe καὶ τοῦ Schiller, εἰς τὰς ποιητικὰς ἐκμυστηρεύσεις τῶν Ρωμαντικῶν. Αἱ διαθέσεις αὗται σχηματοποιοῦνται παλλάκις εἰς σαφῶς καθωρισμένην κοσμοθεωρίαν. Οὕτω ὁ Stendhal καὶ ὁ Balzac βλέπουσι τὴν ζωὴν ὡς ἄσκοπον κατασκευάσμα τῆς φύσεως, ὡς συμπλεγμα ψευδαισθήσεως, παθῶν, ὁμορφιάς καὶ φθορᾶς. Ὁ Goethe διαισθάνεται αὐτὴν ὡς πλαστικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία συνενώνει εἰς ἀξίας ἐκφραστικὸν ὅλον ὄργανικὰ ὄντα, ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κοινωνικοὺς θεσμούς. Ὁ Κορνήλιος καὶ ὁ Schiller θεωροῦσι αὐτὴν ὡς κινίστραν ἡρωϊκῆς δράσεως. Εἰς τὴν τέχνην λοιπὸν ἀπαντῶμεν, ὅπως καὶ εἰς τὴν θρησκείαν, ὅλους τοὺς μεγάλους τύπους τῆς κοσμοθεωρίας, τοὺς ὁποίους ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν θρησκευτικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν κοσμοθεωρίαν ἐπιζητεῖ ἡ φιλοσοφικὴ νὰ ὑψώσῃ ἑαυτὴν εἰς καθολικόν, ὑποχρεωτικὸν κῶρος διὰ τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τῆς μεθοδικῆς, αὐστηρᾶς καὶ συστηματικῆς συνδέσεως τῶν ἐννοιῶν εἰς ἐνιαῖον ἀρμονικὸν ὅλον. Ἀφετηρία αὐτῆς εἶναι τὸ ἐπιστημονικὸν κοσμοεἶδωλον, μέσα ἡ λογικὴ καὶ ἡ γνωσιολογία καὶ μέθοδος ἡ ἐπαγωγὴ, ἡ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἄνοδος εἰς γενικὸν τι εἶναι, εἰς πρῶτον αἶτιον, εἰς ὑψιστον ἀγαθὸν καὶ εἰς ἔσχατον σκοπὸν. Ἀλλ' ὅπως ἡ θρησκευτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ κοσμοθεωρία, ἐμφανίζει καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ποικίλας ἐπὶ μέρους μορφάς. Ἡ ἐπεξεργασία, ἡ συμπλήρωσις καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ κοσμοεἰδώλου τελεῖται ἐπὶ τῇ βίασει τῶν ἐννοιῶν τοῦ Ἐνὸς ἢ τῶν πολλῶν, τοῦ εἶναι ἢ τοῦ γίνεσθαι, τῆς αἰτιοκρατίας ἢ τῆς τελεοκρατίας. Ἐντεῦθεν αἱ διαφοραί, τὰς ὁποίας ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κοσμοθεωρίαν. Ἡ διαφορὰ τῶν ἐπόψεων, ἀπὸ τῶν ὁποίων θεωρεῖται ἡ σχέση τοῦ λόγου τοῦ παντὸς πρὸς τὸν κόσμον καὶ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, ἐκδηλοῦται

ὡς θεϊσμός και πανθεϊσμός, ὡς ὕλισμός και πνευματοκρατία. Εἰς τὰς ἀντιθέσεις ταύτας ἀντιστοιχοῦν αἱ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν βιοθεωρίαν, τὴν περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ βίου ἐκδοχὴν, ὅποῖαι ὁ εὐδαιμονισμός, ἡ ἀφελιμαρχία, ἡ διδασκαλία περὶ ἀπολύτου κανόνος, ὁ ὅποῖος διέπει ἢ δέον νὰ διέπῃ τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς. Ἐκάστη τῶν μορφῶν τῆς φιλοσοφικῆς κοσμοθεωρίας περιλαμβάνει γινῶσιν τῆς πραγματικότητος, ἀξιολόγησιν τῆς ζωῆς και θέσιν σκοποῦ διὰ τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν, ὅπως ἐκάστη αὐτῶν εἶναι ἔκφρασις τῆς ψυχικῆς ὑφῆς τῶν δημιουργῶν τῆς, οἱ ὅποιοι ἐξωτερικεῦσιν διὰ τοῦ συστήματος τῶν ἐννοιῶν, τὸ ὅποῖον συγκροτοῦν, τὴν ἐκ τῆς ζωῆς ἰδίαν αὐτῶν πεῖραν, ποικίλην κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς ψυχικῆς ἐκάστου αὐτῶν ὑφῆς. Ὁ Σπινόζας ἀφορμαῖται ἐκ τῆς πείρας τῆς μηδαιμυότητος τῆς χαρᾶς και τῆς θλίψεως, τοῦ φόβου και τῆς ἐλπίδος τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς, κινεῖται ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἀνεύρη, τὸ ἀληθινὸν ἀγαθόν, τὸ ὅποῖον ἐξασφαλίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀδιάπτωτον μακαριότητα, τέλος λύει εἰς τὴν ἠθικὴν του τὸ πρόβλημα τοῦτο διὰ τῆς ἄρσεως τῆς ὑπὸ τὰ πάθη δουλείας, τὴν ὅποιαν ἐπιτυγχάνει ὁ φιλόσοφος διὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ και τῆς ἐξ αὐτῆς ἀπορροεούσης ἀπεράντου ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Ἡ ὅλη φιλοσοφικὴ ἐξέλιξις τοῦ Fichte εἶναι ἔκφρασις τυπικῆς ψυχικῆς ὑφῆς, κύριον γνώρισμα τῆς ὁποίας ἡ ἠθικὴ αὐτοτέλεια τῆς προσωπικότητος ἐναντι τῆς φύσεως. Διὰ τοῦτο τὸ κορύφωμα τῆς κοσμοθεωρίας του εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως ὁ Ἐπίκουρος. Καὶ ἡ ἰδικὴ του κοσμοθεωρία εἶναι ἀπόρροια ἰδιαζούσης ψυχικῆς ὑφῆς, τὴν ὅποιαν κατέστησε συνειδητὴν και διετύπωσε μὲ πλήρη σαφήνεια. Ἡ κοσμοθεωρία ὅμως αὕτη διδάσκει τὴν χρωπὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν κατὰ ἀναλλοιώτους νόμους χωροῦσαν συνάρτησιν τῆς φύσεως και τὴν ἔλλογον ἀπόλαυσιν τῶν δωρημάτων τῆς.

Ἡ σύγκρισις τῶν διαφορῶν τούτων μορφῶν τῆς κοσμοθεωρίας ὀδηγεῖ εἰς τὴν συγκρότησιν ὁμοειδῶν ομάδων και εἰς καθορισμὸν θεμελιωδῶν τύπων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπαχθῇ τὸ πλῆθος τῶν ποικίλων κοσμοθεωριῶν, τὰς ὁποίας γνωρίζει εἰς ἡμᾶς ἡ ἱστορία. Οἱ θεμελιώδεις οὗτοι τύποι εἶναι ἡ φυσιοκρατία, ὁ ἀντικειμενικὸς ἰδεαλισμὸς και ὁ ἰδεαλισμὸς τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πρῶτος τύπος, ὁ ὅποῖος ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀθεϊαν, σημαίνει ὑποταγὴν τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὰς ζωάδεις ὁμάδας, αἱ ὅποια κυριαρχοῦν τοῦ σώματος. Ἡ μεταφυσικὴ του εἶναι μηχανοκρατικὴ, τὰ πάντα ἐξηγεῖ ἐκ μηχανικῶν ἀποκλειστικῶς αἰτίων, ἀκόμη και τὰ πνευματικὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια ἐκδέχεται ὡς προϊόντα ἢ ὡς ἐπιφαινόμενα τῆς διατάξεως ἢ τῆς κινήσεως ὕλικῶν ἀτόμων. Ἡ φύσις στερεῖται πάσης ἐσωτερικότητος και οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς ἀξίαν και σκοπὸς, οἱ ὅποιοι εἶναι τυφλὰ προϊόντα τῆς παιδιᾶς τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Ὡς ἠθικὸν ἰδεῶδες προβάλλει τὸν ἡδονισμὸν, κατὰ τὸν ὅποῖον μέτρον και σκοπὸς τῆς ὀρθῆς συμπεριφορᾶς εἶναι ἡ ἀπόλαυσις. Ἡ φυσιοκρατία εἶναι ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Δημοκρίτου και τοῦ Πρωταγόρα, τοῦ Ἐπικού-

δημιουργίας τοῦ κόσμου. Οὕτω ὁ ἰδεαλισμὸς τῆς ἐλευθερίας συγκροτεῖ μὲ ἥρωϊκὸν μεγαλεῖον τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον καὶ ἐξ αὐτοῦ προσδιορίζει τοὺς σκοποὺς τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμβάλλει τὸ αἶτημα τῆς πρὸς διασκέλισιν τῶν ὀρίων ὀρμῆς, τῆς ὀρμῆς τοῦ Excelsior, τῆς ὀρμῆς πρὸς ἐλευθερίαν καὶ τελείωσιν δι' ἥρωϊκοῦ ἀγῶνος καὶ ἥρωϊκοῦ περιορισμοῦ. Ὁ Carlyle ἔγραψε τὴν ψυχικὴν, τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τῆς κοσμοθεωρίας ταύτης μὲ τὴν δύναμιν θεηλάτου προφήτου καὶ ὁ Schiller παρέσχεν εἰς αὐτὴν τὴν κλασσικὴν τῆς ἔκφρασιν διὰ τῆς ποιήσεως. Παρ' ὅλας τὰς οὐσιώδεις διαφοράς, αἱ ὁποῖαι διακρίνουσι τοὺς βασικοὺς τούτους τύπους τῆς κοσμοθεωρίας ἀπ' ἀλλήλων, ἐμφανίζουσι ὅλοι τὴν αὐτὴν ὀργανικὴν ὕψην. Ὡς βάσις δηλαδὴ χρησιμεύει εἰς ὅλους τὸ κοσμοεἶδωλον, ἐξ αὐτοῦ ὀρμώμενοι καθορίζουσι τὴν σημασίαν καὶ τὸ νόημα τοῦ παντός, τῆς ἱστορίας, τοῦ καθ' ἕκαστον, καὶ ἐκ τούτου πάλιν προχωροῦν εἰς τὴν προβολὴν ἐνὸς ιδεώδους, ἐνὸς ὑψίστου ἀγαθοῦ, ἐσχάτων ἠθικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι δέον νὰ κατευθύνουσι τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν καὶ δρᾶσιν.

* * *

Μετὰ τὴν μακρὰν κάπως, ἀλλ' ἀναγκαίαν ταύτην προπαρασκευήν, καιρὸς εἶναι νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας. Πρὶν ὅμως ἐπιληρθῶμεν τοῦ ἔργου τούτου, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ προτάξωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας καὶ χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ χριστιανισμὸς ὡς θρησκεία εἶναι κάτι πολὺ περισσύτερον ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν. Ὡς θρησκεία εἶναι ψυχικὴ κατάστασις, τ. ἔ. τὸ βίωμα προσωπικῆς ἀναστραφῆς πρὸς τὸν θεόν, προσωπικῆς ἐξαρτήσεως ἀπ' αὐτοῦ καὶ κοινωνίας ἀγάπης πρὸς αὐτόν, ὡς ἀπεκαλύφθη ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ὁ ἄνθρωπος συναντᾷ ἐντὸς τῆς ψυχῆς του διὰ τῆς πίστεως εἰς Χριστὸν τὸν ἕνα καὶ πανάγαθον Θεόν. Ἡ συνάντησις αὕτη φέρει τὴν μορφήν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγὼ πρὸς τὸ θεῖον Σὺ. Ἐξ αὐτῆς ἀπορρέει ἡ σχέσις πρὸς τοὺς συνανθρώπους καὶ ἡ σχέσις πρὸς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ψυχὴν. Ὅλαι αὗται αἱ σχέσεις ἀκτινοβολοῦνται ἀπὸ τὸ βίωμα τῆς αἰωνίας ἀγάπης. Δυνάμει αὐτῆς μετέχει ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, διότι ἡ μέθεξις αὕτη εἶναι ἔργον τῆς χάριτος. Ἀποτελεσμα ὄλων τούτων εἶναι ἡ μεταμόρφωσις, ὁ καινὸς ἄνθρωπος, ἡ πνευματικὴ προσωπικότης. Οὕτω φθάνει ὁ χριστιανὸς εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ κόσμου τούτου καὶ προσκτᾶται ἐσωτερικὴν δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας θριαμβεύει κατὰ τοῦ πόνου καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Διότι διὰ τῆς ὑψώσεώς του εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος, διὰ τῆς φυγῆς του εἰς τὴν ἐσωτερικότητα θραύει τὰ δεσμά, τὰ ὁποῖα συνέδεον τέως αὐτόν πρὸς τὸν κόσμον. Ἀλλὰ δὲν ἀπαλλάσσεται διὰ τοῦτο τῆς ὑποχρεώσεως ὅπως δρᾷ καὶ ἀγωνίζεται ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ δρᾶσις ὅμως αὕτη τελεῖ τώρα πλέον ὑπὸ τὴν κατηγορίαν τῆς καθαρότητος, ἡ ὁποία

αὕτη ἐκ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐκάστης ἐποχῆς, ἐνῶ τούναντίον ὁ χριστιανισμὸς ὡς θρησκεία, ὡς βίωμα, ὡς ἀποκάλυψις παραμένει ἀναλλοίωτος. Κατόπιν τῆς διευκρινίσεως ταύτης τῆς σχέσεως τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὡς θρησκείαν, πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν, προβαίνομεν εἰς τὴν σκιαγραφίαν τῆς χριστιανικῆς ταύτης περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίας, ἀναλύοντες τὴν περὶ θεοῦ συνείδησιν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν περὶ κόσμου συνείδησιν κατὰ τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ θεοῦ σχέσιν, καὶ τέλος τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ θεοῦ σχέσιν.

Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπόλυτον βιούμενον ὡς προσωπικότης. Διὰ τοῦτο ἡ ἐν αὐτῷ ζωὴ δὲν εἶναι κατὰ φύσιν, ἀλλὰ προσωπικῆ. Διότι ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν ὡς πνεῦμα πρὸς πνεῦμα. Ἡ προσωπικότης εἶναι κατ' ἀκολουθίαν ἡ ὑψίστη μορφή πνευματικοῦ βίου. Ἐκ τῆς περὶ Θεοῦ ὡς ἀπολύτου προσωπικοῦ πνεύματος διδασκαλίας ταύτης προσδιορίζεται ἀκριβέστερον ἡ φύσις καὶ τὰ ιδιώματα αὐτοῦ. Ὁ χριστιανὸς βιοῖ ἐν τῷ θεῷ πραγματικότητα, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς ἄλλοτρία τοῦ κόσμου τούτου, ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ, ὡς ἐξωκοσμικὴ ὄχι βεβαίως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ χώρου, ἀλλ' ὡς ὑπερκόσμιος ἐν δυναμικῇ σημασίᾳ, κατ' ἀκολουθίαν ὡς ἀπόλυτος, παντὸς φραγμοῦ καὶ παντὸς περιορισμοῦ ἐλευθέρᾳ πραγματικότης, πραγματικότης καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐξ ἑαυτῆς ὑπάρχουσα. Τὸ Ἀπόλυτον τοῦτο τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ Ἀπόλυτον ἐνίαν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο στερεῖται ιδιωμάτων, εἶναι ἀπρόσωπον, ἄμοιρον ζωντανότητος, κενόν, ἀφρηγμένη ἔννοια. Τούναντίον ἡ ἀπόλυτος πραγματικότης τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας εἶναι βιωθεῖσα καὶ βιούμενη πραγματικότης καὶ διὰ τοῦτο ζωντανή, διότι μόνον τὸ ζωντανὸν δύναται νὰ βιωθῇ. Ἄλλ' ἡ θεία ζωὴ δὲν εἶναι τι κατὰ φύσιν, ἀλλὰ προσωπικὸς βίος. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ Ἀπόλυτον τοῦ χριστιανισμοῦ διαφέρει τοῦ Θεοῦ τοῦ πανθεισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκλαμβάνεται συνήθως ὡς ἀπρόσωπος ψυχὴ τοῦ κόσμου ἢ ὡς ἄμοιρον συνειδήσεως πνεῦμα τοῦ παντός. Ὁ χριστιανικὸς Θεὸς εἶναι ἀξιολογικὴ πραγματικότης, τ. ἔ. ἀπόλυτον ὄν καὶ ἅμα ὑψίστη ἀξία, ὑψιστον ἀγαθόν. Κύρια γνώρισμα αὐτοῦ εἶναι ἡ πνευματικὴ προσωπικότης, ἡ ἀπέραντος ζωὴ, ἡ παντοδύναμος βούλησις, ἐλατήριον καὶ σκοπὸς τῆς ὁποίας ἡ παναγάπη.

Ἐκ τῆς περὶ Θεοῦ συνειδήσεως ταύτης καθορίζεται τώρα ἡ περὶ κόσμου ἀντίληψις τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ κόσμος οὔτε πρὸς τὸν Θεὸν ταυτίζεται οὔτε ἀποτελεῖ πραγματικότητα αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον τῆς θείας βουλήσεως. Τελεῖ εἰς ἀπόλυτον ἐξάρτησιν ἀπ' αὐτοῦ, ὡς διδάσκει τὸ περὶ δημιουργίας καὶ συντηρήσεως τοῦ κόσμου χριστιανικὸν δόγμα. Συγχρόνως ὅμως εἶναι ὁ κόσμος τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βουληθὲν μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑψίστου δυνατοῦ βαθμοῦ μακαριότητος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα ἐπλασε καθ' ὁμοίωσιν ἑαυτοῦ καὶ εἰς τὸν ὁποῖον κατέβαλε τὴν ροπὴν πρὸς

διασκέλισιν τῶν ὁρίων, καταστῆσαν αὐτὸν μεθοριακὸν ὄν, πολίτην δύο κόσμων. Τοῦτο δέ, διότι ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἔργον τῆς θείας μόνον παντοδυναμίας, ἀλλὰ καὶ τῆς θείας ἀγάπης. Δὲν ἀποτελεῖ κατὰ ταῦτα αὐτοσκοπὸν, ἀλλ' ἐπλάσθη ὡς μέσον πρὸς πραγμάτωσιν πνευματικῶν σκοπῶν, ἰδανικῶν ἀξιών, ἠθικῶν αἰτημάτων. Διὸ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ὀφείλουσι νὰ ἐξυπηρετοῦν τοὺς σκοποὺς τούτους. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν ὁ κόσμος κυβερνᾶται ὑπὸ τῆς θείας ἀγάπης, ἣ ὁποῖα προνοεῖ περὶ αὐτοῦ. Παρὰ τὸ κακόν, φυσικὸν καὶ ἠθικόν, παρὰ τὴν μεταξὺ ἰδανικοῦ αἰτήματος καὶ πραγματικότητος δυσαρμονίαν, παρὰ τὰς ἀντινομίας τῆς ὑπάρξεως, τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ἀδικίας, τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἰδιοτελοῦς βουλήσεως πρὸς δύναμιν, παρὰ τὸν πόνον, τὴν παροδικότητα καὶ τὸν θάνατον, ὁ κόσμος παραμένει διὰ τὸν χριστιανὸν τὸ θέατρον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνελλίσσονται βαθμηδὸν οἱ θεῖοι σκοποί. "Οπισθεν τῶν ἐναλλασσουσῶν σκηνῶν τοῦ δρᾶ ἀοράτως αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος εἶναι μὲν ὑπερβατικός, ἀλλ' ἅμα καὶ ἐνδοκοσμικός, («ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν»). Ἡ σημασία τοῦ κόσμου διὰ τὸν χριστιανὸν συνίσταται εἰς τὴν θεώρησιν ἐκείνην αὐτοῦ ὡς μέσου βουληθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν βουλῶν του. Δὲν εἶναι λοιπὸν σκοπὸς τῶν θείων ἐνεργειῶν καὶ τρόπων, ἀλλὰ προσωρινὸν ὄργανον ὑπερκοσμίων σκοπῶν, τῆς πραγματώσεως δηλαδή τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τῆς πνευματικῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Κατ' ἀκολουθίαν ἀνταποκρίνεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ καθ' ὅλας του τὰς ἐκδηλώσεις εἰς τοὺς σκοποὺς τούτους τοῦ Θεοῦ, τ. ἔ. διέπεται, συμφώνως πρὸς τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν, ὑπὸ τῆς σκοπιμότητος, ἣ ὁποῖα ἀπορρέει ἐκ τῆς ἀπεράντου ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ πλάσματά του. Ὁ κόσμος ἀνήκει λοιπὸν εἰς τὸν Θεόν, εἶναι πράγματι θεῖος κόσμος. Διὰ τοῦτο δὲν κινεῖ τὸν κόσμον μόνον «ἐξῶθεν», ἀλλὰ δρᾶ ἐν αὐτῷ καὶ «ἐκ τῶν ἔνδον», χωρὶς ὅμως νὰ ταυτίζεται πρὸς αὐτὸν ἢ νὰ περιορίζεται ὑπ' αὐτοῦ.

Τέλος ἡ περὶ Θεοῦ συνείδησις καθορίζει καὶ τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ποία ἡ θέσις τοῦ χριστιανοῦ ἐναντι τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐβίωσεν αὐτὸν ἐν Χριστῷ, καὶ ἐναντι τοῦ κόσμου, ὡς ἐμφανίζεται οὗτος ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης; Κέκτηται μὲν τὴν συναίσθησιν ὅτι κατὰ τινὰ πλευρὰν τῆς φύσεώς του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἐξ ἄλλου διακατέχεται ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ ἐσωτέρα του φύσις εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν κόσμον, πεποιθῆς καὶ αὐτόνομος. Οὐσιῶδες λοιπὸν γινώρισμα τοῦ χριστιανοῦ εἶναι ἡ βεβαιότης ὅτι δὲν εἶναι ἀπλῶς μέσον, ὅπως τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα τῆς φύσεως, ἀλλὰ σκοπὸς τῆς θείας ἀγάπης καὶ κατ' ἀκολουθίαν πνευματικῆ προσωπικότης. Ὁ ἄνθρωπος ἴσταται κατὰ ταῦτα μεταξὺ δύο κόσμων, μεταξὺ τοῦ κόσμου τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον σύννοιδεν ἑαυτὸν συγγενῆ, καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον τελεῖ ἐξηρητῆμενος κατὰ τὴν φυσικὴν του πλευρὰν. Τῆς διττῆς ταύτης θέσεως αὐτοῦ λαμβάνει πείραν τὸ μὲν διὰ τῆς βιώσεως τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ἀμαρτίας, τὸ δὲ διὰ τῆς βιώσεως τῆς θείας χάριτος. Διότι κατὰ

τὴν προσπάθειάν του ὅπως ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸ κατώτερον στοιχεῖον τῆς φύσεως του, ὅπως ὑψωθῆ εἰς ἐλευθέραν καὶ αὐτόνομον προσωπικότητα, συναισθάνεται ὡς συνεπίκουρον τὴν χάριν, τὴν «ἀνωθεν ἀγάπην». Ἄλλ' ἡ ὑψωσις εἰς αὐτονομίαν ἀπαιτεῖ ἀδιάλειπτον ἀγῶνα καὶ μόχθον, στέρησιν καὶ περιορισμόν, αὐτοθυσίαν καὶ ἥρωϊκὴν διάθεσιν, ἄνοδον ἀπὸ σταδίου εἰς στάδιον. Εὐστόχως γράφει διὰ τοῦτο ὁ Ed. Spranger : «Εἰς οὐδένα ἐπιτρέπεται νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τάχα ἡ θρησκεία τῶν ἀδυνάτων. Τοῦναντίον, ἐφ' ὅσον παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν νὰ θυσιάσῃ ἑαυτὸν κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς ὑπὲρ πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὅποια δὲν ἀνήκουν μόνον εἰς τὸν χρόνον, εἶναι θρησκεία τῆς νίκης». Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται δῆλη ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ διττοῦ νόηματος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὁ ἄνθρωπος ὑποδουλοῦται εἰς τὴν φύσιν καὶ κατανατᾶ ἀπλοῦν ἐξάρτημα αὐτῆς ἄνευ τοῦ Θεοῦ. Τοῦναντίον μετὰ τοῦ Θεοῦ γίνεται μέτοχος τῆς αἰωνίας ζωῆς, διασωῶζει τὴν πνευματικὴν του ὑπόστασιν, ὑψοῦται ὑπεράνω τῶν δεσμῶν τῆς φύσεως. Μὲ ἄλλας λέξεις ἀποβραίνει ἐλευθέρα, τ. ἔ. ἠθικὴ προσωπικότης. Διότι ἐλευθερία κατὰ τὸν χριστιανισμὸν σημαίνει ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῆς φύσεως καὶ ἐκουσίαν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸν Θεόν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀγίαν του βούλησιν. Τὴν ἐλευθερίαν ταύτην βιοῖ ὁ ἄνθρωπος μόνον διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸ λυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὅποῖον ἀποκαλύπτει τὴν ἀπεραντοσύνην τῆς θείας ἀγάπης. Ὅπου ἡ πίστις αὕτη δὲν ὑπάρχει καὶ ὅπου ἐλλείπει ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀδιάλειπτος προσπάθεια πρὸς τελείωσιν, ἐκεῖ παραμένει δοῦλος καὶ ἀνελεύθερος. Τοῦναντίον ὅπου ὑπάρχει ἡ προσοικειώσις τῆς λυτρώσεως διὰ τῆς πίστεως, ἐκεῖ μετέχει ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐντὸς τοῦ χρόνου καὶ τῆς ροῆς αἰωνίας καὶ ἀφθάρτου ζωῆς, ἡ ὅποια φθάνει εἰς τὴν τελείωσίν της κατὰ τὴν ὑπερκόσμιον κοινωνίαν τῆς ἀγάπης ἐν τῷ Θεῷ.

Αὐτὸ εἶναι μὲ γενικωτάτας γραμμάς τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας. Ὅπως πᾶσα κοσμοθεωρία, οὕτω ἀποτελεῖ καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς υπάρξεως, τ. ἔ. προσδιορίζει τὸ νόημα, τὴν σημασίαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πραγματικότητος καὶ καθορίζει ἐκ τοῦ νόηματος τούτου τὸν δεοντολογικὸν κανόνα τῆς διαγωγῆς καὶ τῆς δράσεως, τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες, τὸ ὑψιστον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὅποῖον ὀφείλει νὰ κατατείνῃ ὁ ἄνθρωπος πρὸς πλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ του, πρὸς ἐπίτευξιν οὐσιώδους βίου. Ἡ σύγκρισις αὐτῆς πρὸς τοὺς τύπους τῆς κοσμοθεωρίας, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος ἀνωτέρω, καθιστᾶ φανερόν ὅτι ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν καὶ πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν καὶ πρὸς τὸν πανθεῖσμὸν τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἀντιθέτως ἐμφανίζει μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὸν τρίτον τύπον, τὸν ἰδεαλισμὸν τῆς ἐλευθερίας, ὁ ὅποιος εἶναι θεϊτικὴ κοσμοθεωρία. Δέχεται ὅπως αὕτη τὴν αὐτοτέλειαν, τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν αὐτενέργειαν τοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα τοῦτο συνάπτει πρὸς προσωπικὸν Θεόν, διακεκριμένον τοῦ κόσμου καὶ ὑπερβατικόν, δημιουργὸν ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων. Καὶ ὅπως αὕτη ἀνευρίσκει τὸ

νόημα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὕλικῆς του φύσεως καὶ εἰς τὴν ἐξομοίωσίν του πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀρχὴν τοῦ παντός. Τὸ ἰδεῶδες δι' ἀμφοτέρας εἶναι ἡ ἐλευθέρᾳ καὶ ἀρμονικῆ προσωπικότης. Διὰ τοῦτο ἀνήκει καὶ ὁ χριστιανισμὸς ὡς κοσμοθεωρία εἰς τὸν ἰδεαλισμὸν τοῦ ἠρωϊσμοῦ. Καὶ ὅπως ἡ ἰδεαλιστικὴ αὕτη κοσμοθεωρία ἔχει καὶ ὁ χριστιανισμὸς τὸ δικαίωμα νὰ ὑφίσταται παρὰ τὰς λοιπὰς περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίας καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ τὴν πραγματικότητα ἐκ τῶν ἔνδον, ἐκ τῆς ἐσωτερικότητος, ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ψυχῆς, καὶ νὰ θεωρῇ οὕτω αὐτὴν ὑπὸ ἀνώτερον φῶς, τὸ φῶς τοῦ πνεύματος. "Ὅπου κηρύσσεται κατ' αὐτὴν τοῦ ὁ πόλεμος ἐν ὀνόματι τοῦ ἐπιστημονικοῦ κοσμοειδώλου, ἐκεῖ ἢ πρόκειται περὶ ὑπερβάσεως τῶν ὁρίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων δέον νὰ κινῆται ἡ ἐπιστήμη, ἢ περὶ ἀγνοίας τῆς οὐσίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Λησμονεῖται ἐξ ἄλλου ὅτι αἱ κοσμοθεωρίαι ἐκπηγάζουν ἐξ αἰωνίων τύπων τῆς ψυχικῆς ὑφῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ἀνώλεθροι ὅπως οἱ τύποι οὗτοι, αἰώνια καὶ διαρκῶς ἐπαναλαμβάνόμεναι ψυχικαὶ προσαρμογαί. Ἀπὸ τὸν νόμον τοῦτον εἶναι φύσει ἀδύνατον νὰ ἀποτελῇ ἐξάρεσιν ὁ χριστιανισμὸς. Καὶ ἐπιστημονικὰ ἢ λογικὰ ἐπιχειρήματα κατὰ ψυχικῶν τύπων, οἱ ὅποιοι κατεβλήθησαν εἰς τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν φύσιν ἢ τὸν θεόν, οὐδεμίαν κέκτηνται ἰσχύν. Ἀπόδειξις ἢ ἐπιβίωσις ὅλων τῶν κοσμοθεωριακῶν τύπων διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ κοσμοθεωρίαι ἴστανται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς κατὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸν κοσμοεἶδωλον, ἢ ὅτι ἀντέχουν ὅλαι ἐξ ἴσου εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς νοήσεως. Εἶναι μὲν ἡ κοσμοθεωρία κάτι πολὺ περισσύτερον ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν, κινεῖται ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου, ἐπιτελεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος λειτουργίαν διάφορον τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς, ἀλλ' ἡ ἐνότης τοῦ πνευματικοῦ βίου ἀπαιτεῖ ὅπως αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς μὴ ἐμφανίζωνται ὡς ἀντίθετοι πρὸς τὰ γενικώτατα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Ἐντεῦθεν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐρωτήματος ἂν καὶ κατὰ πόσον εὐσταθῇ ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν κοσμοθεωριῶν, ἂν εἶναι ἀσυμβίβαστος ἢ μὴ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ πορίσματα τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, πρὸς τὸ σύγχρονον ἐπιστημονικὸν κοσμοεἶδωλον. Ἡ ἐπισιχύτησις τῶν φάσεων τοῦ ἀγῶνος τούτου πείθει ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία οὔτε πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εἶναι ἀντίθετος οὔτε πρὸς τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης ἀσυμβίβαστος. Ἀλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία δὲν στηρίζει ὡς τοιαύτη τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς κατὰ πρῶτον λόγον ἐπὶ λογικῶν κρίσεων, συλλογισμῶν καὶ ἀποδείξεων. Παρὰ τὴν ἀλήθειαν ὡς ἀπεικόνισιν δεδομένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐντὸς τῆς συνειδήσεως καὶ παρὰ τὴν ἀλήθειαν, ἡ ὁποία περιορίζεται εἰς ἐννοίας ἀπηλλαγμένας λογικῶν ἀντιφάσεων, ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἡ ζωὴ ὅτι ἀλήθεια εἶναι κάτι περισσύτερον ἀπὸ τὰ δύο ταῦτα, τ. ἐ. ἡ βεβαιότης, ἡ ὁποία στηρίζει τὴν ὅλην μας ὑπαρξιν. Τὴν

βεβαιότητα ταύτην, άνευ τῆς ὁποίας δὲν θὰ εἶχε νόημα ἡ ζωὴ, παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ χριστιανισμός. Δι' αὐτῆς διασώζει τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῶν δεινῶν, τῶν ἀντιξοοτήτων καὶ τῶν θλίψεων τοῦ κόσμου, αἱ ὁποῖαι ἀπειλοῦν τὴν ἀνθρωπίνην ἐσωτερικότητα. Παρέχει τὴν δύναμιν πρὸς οὐσιώδη ζωὴν, πρὸς ζωὴν ὑπὸ τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἔννοιαν, πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς τυφλῆς ἀντιστάσεως τοῦ κόσμου καὶ πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ζωώδους μοίρας τῆς φύσεώς μας. Μεταμορφώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς πνευματικὸν ὄν, λαμπρύνει τὸν βίον καὶ τὸν ἐξαγατάζει. Δι' ὅλων τούτων ἀποβαίνει ἡ ψυχὴ ἡρεμος καὶ τόσον κραταιά, ὥστε νὰ βασιλεύῃ τὰς θλίψεις τοῦ κόσμου τούτου. Τέλος ἐμφυσᾷ εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ὁρμὴν ἐκείνην πρὸς τὸ ἀπόλυτον, πρὸς τὸ πέρα τῶν ὁρίων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν γεννᾶται πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ εὐγενὲς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ πολιτιστικὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου. Ταῦτα εἶναι αἱ ἀποδείξεις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δυνάμεως, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ Παῦλος καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ μόναι πραγματικῶς ἰσχύουσαι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πνευματικῶν φαινομένων, εἰς τὴν ἠθικὴν, τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν καὶ κατὰ βάθος καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν φιλοσοφίαν. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ βεβαιότης, τὴν ὁποίαν γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν ὁ χριστιανισμός, εἶναι ἀπόρροια τῆς πίστεως. Εἶναι δὲ πίστις τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς βεβαιότητος περὶ πραγμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν καὶ σημαντικῶν διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν, μετὰ τῆς ὁποίας ἴσταται ἡ πίπτει ἡ ὑπαρξις αὕτη, τ. ἔ. προσκᾶται ἐσωτερικὴν ἀσφάλειαν διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως νοήματος εἰς τὸν βίον ἢ χάνει τὴν ἀσφάλειαν ταύτην καὶ μετ' αὐτῆς τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Οἱ ἀπορρίπτοντες τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν ὡς στηριζομένην μόνον ἐπὶ τῆς πίστεως ἀποδεικνύουσιν, ὡς παρατηρεῖ σύγχρονος βαθὺς στοχαστής, ὅτι τὸ μέτρον τῆς βεβαιότητος ἀπέκτησαν μόνον διὰ τῆς ἀφῆς, διὰ τῆς ὁράσεως καὶ διὰ τῆς λογικῆς νοήσεως. Ἄγνοοῦν τὴν ἐνόρασιν ὡς πηγὴν βεβαιότητος καὶ εἶναι ἄμυροι τοῦ βιώματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ αὐτοθεμελίωσιν τῆς θρησκείας, ἀκριβῶς ὅπως τὸ αἰσθητικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν βίωμα σημαίνει γνῶσιν τοῦ κόσμου τῶν αἰσθητικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ αὐτοθεμελίωσιν αὐτοῦ. Πάσχουν ἀπὸ ψυχικὸν δαλτωνισμόν, συνεπεία τοῦ ὁποίου παραμένουν εἰς αὐτοὺς κλεισταὶ μεγάλαι καὶ οὐσιώδεις πλευραὶ τῆς πραγματικότητος. Οὐδεὶς ὅμως ἄλλος πλὴν τῶν τοιούτων δικαιοῦται νὰ εἴπῃ ἐν σχέσει πρὸς τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν: «Ἄδυνατῶ νὰ εἰσέλθω, διότι τὸ περιεχόμενον τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἀπρόσιτον εἰς τὴν ὑφὴν τῆς συνειδήσεώς μου». Τὸ περιεχόμενον τοῦτο ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν σύμπαν, τὸ ὁποῖον ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν κόσμον ὁ χριστιανισμός. Ἡ ἐσωτερικότης αὕτη ἀνοίγει τὴν εἴσοδον εἰς ἓνα νέον, ὑπερφυσικὸν κόσμον, ἀπαλλάσσει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς φύσεως, τῆς ὁποίας διαρρηγνύει τὰ σταθερὰ πλαίσια, καὶ παρέχει τὴν δύναμιν πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς παροδικότητος καὶ τῆς ἀλόγου ροῆς τῶν φαινομένων καὶ τῶν συμβαμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

«'Εδῶ» ἐντὸς τῆς ἐσωτερικότητος αὐτῆς, «τὸ ἀπρόσιτον γίνεται πραγματικότητα», ὅπως ἐγίνε διὰ τὸν Φάουστ, τοῦ ὁποίου ἡ ἡμιτελής προσπάθεια προσλαμβάνει νόημα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα αὐτῆν.

Ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία, τὴν ὁποίαν ἐπεχειρήσαμεν νὰ σκιαγραφῆσωμεν, εἶναι ἀνέλιξις τοῦ περιεχομένου τοῦ χριστιανικοῦ βιώματος μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Περὶ τῆς κοσμοθεωρίας αὐτῆς πρόκειται κατ' οὐσίαν, ὡς ἂν ὁμιλοῦμεν περὶ ἐλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος ἢ ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀνάλυσις καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῆς δι' ὅσων εἶπον ἀνωτέρω ἔχει τὴν ἔννοιαν προσκλήσεως, ὅπως συμβάλωμεν εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ψυχικόν, πνευματικόν καὶ ἠθικόν χάος τῶν ἰδικῶν μας χρόνων. Τὸ χάος τοῦτο, τὸ ὅποιον φέρει τὸ ὄνομα μηδενισμὸς, εἶναι συνέπεια τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ ἀνθρώπου τῶν νεωτέρων χρόνων ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὴν σημασίαν τῆς ἀποξενώσεως ταύτης συνήσθανθη βαθέως ὁ τραγικὸς προφήτης τοῦ ὑπερανθρώπου. «Τὸ μέγιστον γεγονός, λέγει, τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ, ἀρχίζει ἤδη νὰ ρίπτῃ τὴν σκιάν του ἐπὶ τῆς Εὐρώπης... Ὀλίγοι γνωρίζουν τί ἔχει συμβεῖ καὶ τί πρόκειται νὰ καταρρεύσῃ. Αὐτὴν τὴν μακρὰν διαδοχὴν τοῦ κρημνισμοῦ, τῆς καταστροφῆς, τοῦ ἀφανισμοῦ, ποὺ ἐπίκειται». Ἡ προφητεία τοῦ Nietzsche ἐπληρώθη κατὰ τοὺς χρόνους μας. Ἰδανικαὶ ἀξίαι, προσωπικότητες, δικαιοσύνη, ἐλευθερία ἀπέβησαν λέξεις κεναὶ ἢ χρησιμεύουν ὡς μέσα ἀπλῶς πρὸς ἠμαρτωρίαν, πρὸς συγκάλυψιν, πρὸς ἐξαπάτησιν καὶ ἐπικράτησιν. Ἀλήθεια καὶ ψεῦδος, ἀρετὴ καὶ κακία, δίκαιον καὶ ἄδικον κατήντησαν ἔννοια ταυτοσημοὶ καὶ ἰσοδύναμοι. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτὴν, ἡ ὁποία ἀπειλεῖ νὰ ἐπαναρρίψῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς πρωτόγονον κατάστασιν, νὰ ἀποκτηνώσῃ, ὅπως προεῖδεν ὁ Ντσοστιγιέφσκι, ἀπαιτεῖ ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Θεόν, προσχώρησιν εἰς τὴν ἰδεαλιστικὴν κοσμοθεωρίαν τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ κατ' ἐξοχὴν ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ ἐπιστροφή αὕτη εἶναι πρᾶξις τῆς βουλήσεως καὶ διὰ τοῦτο ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἠθικὸν ἐπίτευγμα. Ἀπαιτεῖ ἠρωϊσμόν, περιορισμούς, στερήσεις, θυσίας. Ἀλλὰ ἐπικινδύνως ζῆν ἴσα δύνανται πρὸς τὸ οὐσιωδῶς ζῆν. Οὐσιωδῶς ὅμως ζῆν σημαίνει διατριβὴν ἐπὶ τῶν μεθωρίων, τὰ ὁποῖα χωρίζουν ἅμα καὶ ἐνώνουν τοὺς δύο κόσμους, τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀντλοῦνται οἱ δραματισμοί, οἱ ὁποῖοι ἀνορθώνουν τὴν ἀνθρωπότητα κάθε φοράν, ποὺ λησμονεῖ τὴν ἀληθινὴν τῆς φύσιν.